

СВОБОДА ВІРИ В СУЧАСНОМУ ІСЛАМІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ, ПРАКТИЧНИЙ ВИМІР

У статті М.Бабія «Свобода віри в сучасному ісламі: концептуальні засади, практичний вимір» осмислюється одна з найактуальніших проблем сьогодення – проблема свободи віри та свободи релігії в її «ісламському прочитанні». Підкреслюється, що важливим індикатором рівня забезпеченості свободи віри в ісламській державі є питання віротерпимості та свободи віросповідання для представників релігійних меншин.

Ключові слова: свобода віри, свобода релігії, Європейська концепція прав людини.

В сучасній релігієзнавчій думці назрілою є потреба по-новому, з нових позицій і в новому контексті, осмислити здавна існуючу проблему свободи віри (свободи релігії), передусім в її конфесійній експлікації і, зокрема, в її «ісламському прочитанні».

Ця проблема в означеному конфесійному вимірі сьогодні є надзвичайно актуальною і вельми тематизованою не лише в релігієзнавчому, а й у правовому і соціологічному дискурсах, у площині глобалізаційних процесів, різного роду трансформацій і тих викликів, які постають серйозною детермінантною основою сучасного цивілізаційного розвитку. Не буде перебільшенням сказати, що проблеми прав людини і, насамперед її права на свободу совісті, свободу віри, постали у черзі денній XXI століття як одні з першочергових, центральних у глобальному вимірі проблем. Зауважимо, що означені процеси значною мірою екстраполюються, зокрема на світ традиційних релігій, «загострюючи їхні внутрішні протиріччя, посилюючи певні деградаційні процеси», які підривають існуючі релігійні і моральні системи. У філософській, соціологічній, релігієзнавчій та ісламській (теологічній) літературі відчутним є чіткий акцент на їх руйнівному ефекті

---

* М.Бабій – канд. філос. наук, старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

саме в ісламському світі [Див.: Орлов М.О. Аникин Д.А. Религиозный фактор и террористические риски в глобальном мире // Религиоведение. – 2008 – №1. – с.114; Ан-Наим А.А. Предпосылки религиозных прав в исламе // Права человека и религия. Хрестоматия. – М., 2001. – С. 310-315].

Відзначимо, що глобальні трансформаційні процеси активно стверджують, конституують як реальність, як цінність культурний, релігійний плюралізм, а також те, що в цій площині тематизується як проблема ставлення (сприйняття або несприйняття) різних систем духовних, зокрема релігійних цінностей, права на їх існування. В цьому аспекті першочергового значення набувають питання культурної, конфесійної ідентичності й автентичності, їх збереження й захисту.

Основний зміст статті. Сьогодні створена чітка у своїй основі й універсальності міжнародно-правова система, яка спрямована на захист прав людини, її свобод, в т.ч. й свободи совісті і віри. Універсальність останніх полягає в тому, що вони є правами, які належать усім людям, незалежно від їх національної, етнічної, релігійної належності. І в цій площині важливим саме у контексті права на свободу совісті, свободу релігії (віри) – права на вільний вибір особистістю своїх світоглядних, зокрема віросповідних координат смислу свого буття, і вільної самореалізації в межах цього вибору – постає фундаментальний, загальнолюдський модус, зафіксований в «міжнародному кодексі» прав людини. Ця універсальність прослідковується у змісті «Загальної декларації прав людини», в якій наголошується, що ці права розглядаються «як певний зразок, відповідати якому мають прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожна структура суспільства, постійно враховуючи положення цієї Декларації, прагнули... сприяти поважанню цих прав і свобод [Див.: Загальна декларація прав людини // Сводода совісті та віросповідань у контексті міжнародних й українських правових актів та релігійних документів / Упоряд. М. Бабій. – Київ, 2006. – С. 11]. В основу цих положень Декларації, які відносяться до проблем свободи совісті, думки, релігії, покладена європейська концепція цих прав.

Її сутність знайшла своє вираження в статті 18 цієї Декларації: «Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії, це право включає свободу міняти свою релігію чи переконання та свободу сповідувати свою релігію чи переконання як одноосібно, так і разом з іншими, публічно або приватно у вченні, богослужінні та здійсненні релігійних обрядів і ритуалів». [Там само]. Ці концептуальні підходи фактично повторені в «Міжнародному пакті про громадянські і політичні права» (1966 р.). До речі, у пункті 2 ст. 18 цього Пакту суттєвим є додаток: «Ніхто не повинен піддаватися примусу, який обмежує його свободу мати або приймати релігію чи переконання за своїм вибором» [Там само. – С.13]. До цього додамо, що свобода совісті, свобода віри сьогодні

розглядається дослідниками в контексті західноєвропейської концепції як право сповідувати будь-які релігійні парадигми або заперечувати їх, як право на свободу думки, совісті, релігії переконань, на публічне вираження.

Ісламський світ, по суті, не сприйняв основних принципів європейської концепції прав людини, права на свободу совісті, свободу віри. Це несприйняття чітко прослідковується у відповідній ісламській літературі, в політичних дискусіях, зокрема на Всесвітніх конференціях, які організовуються ООН, і які присвячені правам людини. Мусульманські країни передусім Іран, Саудівська Аравія, Пакистан, Індонезія, Малазія та інші, а також окремі країни, які розвиваються, «активно виступають на таких конференціях проти західноєвропейського принципу універсальності, передовсім права на свободу віри. При цьому увага акцентується на історичних і культурних особливостях нації, народів, їх традиціях, стандартах і цінностях, релігійних уподобаннях». [Див.: Арц Д. Религиозное инакомыслие в классическом и современном исламском праве // Права человека и религия. Хрестоматия. – М., 2001.- С. 328].

Зауважимо, що існує тісний зв'язок між активним захистом культурного релятивізму і запереченням передовсім у практичній площині прав людини, права на свободу совісті, віри. На конференціях під егідою ООН (1992, 1993, 1995 роки) більшість ісламських лідерів підтримали позицію короля Саудівської Аравії Фада, який наголошував на тому, що «домінуюча в усьому світі демократична система не може бути перенесена на народи, що сповідують нашу (іслам – М.Б) релігію. Розташування та певні особливості відрізняють нас від інших народів світу. Тому ми не можемо просто перейняти методи цих народів і накласти їх на наші. Ми маємо свою ісламську віру, що являє собою єдину замкнену в собі систему» [Цит. за: Окін С.М. Конфлікт між основними правами // Філософія прав людини / За ред. М.Гасепата та Г.Ломанна. – К., 2008. – С. 238].

Зрозуміло, що оціночне відношення до західноєвропейської концепції прав на свободу совісті, віри різних течій ісламу є різними. Тим більше, що іслам не є «неподільною системою, яка генерує єдині відповіді на питання, поставленні сучасністю...» [Див.: Яріко М.О. Ісламська концепція прав людини в порівнянні з Загальною декларацією прав людини // Грані – 2009. – №3 (65). – С. 74].

І хоча більшість ісламських держав підтримує Загальну декларацію прав людини, визнавши таким чином і її положення щодо свободи думки, совісті, релігії, все ж таки таке визнання постало формальним, як своєрідний компроміс щодо концептуальних засад західноєвропейського ліберального походження. З іншого боку, робиться акцент на тому, що Декларацію, як й інші документи міжнародного виміру з означених проблем, слід сприймати як такі, що відображають «частину тієї істини, яка певною мірою зберігається в ісламі» [Див.: Там само]. Аналіз, в т.ч. й експертів міжнародних організацій з прав

людини (ООН), засвідчує, що в практичному плані документи ООН з питань прав людини і передовсім з права на свободу совісті, свободу віри (в їх т.зв. «імперіалістичній інтерпретації») реалізуються у специфічній формі – в площині ісламського досвіду.

В аспекті цього досвіду ми можемо вести мову про чіткий ісламський концептуальний вимір як всезагальної проблеми прав людини, так і права на свободу совісті, релігії. Зрозуміло, що тут є різні інтерпретації, скажімо теологічні, теологічно-фундаменталістські, ліберальні, окремих ісламських інтелектуалів, орієнтованих на західноєвропейський концепт свободи віри.

Зрозуміло, що це суттєво впливає як на специфіку підходів до теоретичного (у філософсько-теологічному ракурсі) обґрунтування проблем свободи віри, так і їхнього практичного вирішення.

Майже всі ісламські мислителі визнають, що джерела свободи віри, основні концептуальні засади останньої містяться в Корані, Сунні, шаріаті: «ніякі цінності (в т.ч. й свобода релігії – М.Б.) не мають під собою іншої основи, окрім волі Аллаха, який створив їх». Основні концепти прав людини, права на свободу зафіксовані також в «Загальноісламській декларації прав людини» (1981р.), «Каїрській декларації прав людини» (1990 р.), «Арабській хартії прав людини» (1994 р.) та інших регіонального плану документах. Останні є своєрідною «ісламською альтернативою» західноєвропейської концепції свободи віри, свободи совісті.

Зауважимо, що у багатьох положеннях ісламська концепція прав людини, права на свободу віри контамінує із європейською концепцією. Хоча, як наголошується для уявлення наявної суттєвої різниці, остання базується на концепції природного права, а в ісламі «всі права – від Бога» [Цит. за: Подопригора Р.А. Государство и религиозные организации. – Алма-Аты; Аркаим, 2002. – С. 125]. І коли мусульманин веде мову про права людини в ісламі, він обов'язково акцентує увагу на їх божественному походженні.

У «Загальній ісламській декларації прав людини» чітко зафіксовано, що «права людини даровані Всевишнім, тому їх дотримання є обов'язковим. Свобода людини розглядається як священна, як і її життя. Всі люди рівні перед шаріатом і у своїй людській цінності». Суспільно-релігійне становище релігійних меншин визначається принципом Корану: «немає примусу в релігії...» (К., 2:256). Кожна людина володіє свободою на віропереконання і свободою виконання релігійних обрядів у відповідності до своїх переконань: «Ви сповідуєте свою релігію, а я сповідаю свою» (К., 109:6). «Загальна ісламська декларація прав людини» наголошує, що саме «іслам подарував людству довершений кодекс прав людини» [Цит. за: Аль-Газали М. Права человека в исламе. – М., 2006. – С. 146-157].

Подібні твердження знаходимо й у «Каїрській декларації прав людини в ісламі»: «Вірування, фундаментальні права й універсальні свободи – є складовою і невід'ємною частиною ісламської релігії» [Див.: The Cairo Deklaration on Human Rights in Islam // Twenty-Five Human Rights dokuments – Colambia University, 1994 – P. 190].

До речі, «Каїрська декларація прав людини в ісламі» характеризується окремими дослідниками як «суміш міжнародних та ісламських елементів», і як така, що значно відхиляється від норм міжнародного права, зокрема й в аспекті права на свободу віри. В Декларації (ст.10) наголошується, що «іслам – релігія вибору. Забороняється використання методів примусу для навернення будь-кого в іншу віру або нав'язування атеїстичних переконань» [Там само. – P.191]. Відзначимо, що в цій Декларації зафіксована відповідь на проблему віровідступництва, яка кваліфікується як «ігнорування або порушення обов'язку перед Богом, божественних заповідей і є тяжким гріхом». Віровідступництво в ісламі розцінюється як виклик Богу, як «реальна моральна загроза» суспільній безпеці ісламського соціуму. Один з відомих ісламських просвітників минулого століття, вчений богослов Мухамад-аль-Газалі у своїй книзі «Права людини в ісламі» щодо проблеми віровідступництва (або точніше – реалізації права на зміну релігії в аспекті свободи віри) наголошує на тому, що «віровідступництво справедливо прирівнюється до державної зради і протидія йому є священним обов'язком релігії...». В світлі ісламської системи віровідступництво є «осудливе відхилення, яке цілковито несумісне зі стабільністю соціуму». [Див.: Аль-Газалі М. Права человека в исламе. – М., 2006. – С. 51].

Як відомо, – пише Аль-Газалі, – «закони ісламу відносяться до всього, що є в суспільстві. Як же можна миритися з тим, що віровідступник не визнає іслам як релігію». Враховуючи універсальність ісламу, стає зрозумілим, чому віровідступництво не є прийнятним в ісламському суспільстві. Хоча в Корані ми не знайдемо чітких прямих вказівок щодо будь-якої спеціальної кари за віровідступництво. Однак, Коран вимагає кари для тих, які повернулися до нечестя, «де б не знайшли їх» (К., 4:89). Немало прикладів в історії, коли віровідступників вбивали. Іслам не допускає будь-яких спроб навернути мусульманина до будь-якої іншої релігії. Цілковитим фактом є той факт, що представники мусульманських країн під час обговорення різних документів в ООН, що стосувалися проблем свободи віри, активно виступали проти включення в них положення *щодо «свободи змінювати релігію»*, адже воно є несумісним з вченням ісламу, ісламським правом. Не випадково в підсумкових статтях «Каїрської декларації прав людини в ісламі» зафіксовано, що всі права і свободи, які записані в ній, регулюються шаріатом, який постає як єдине джерело для тлумачення і пояснення будь-яких статей декларації.

Разом з тим слід відзначити, що в континуумі різних видів прав і свобод людини в ісламі акцент робиться на свободі віри (свободі

віросповідання). Остання в його «широкому сенсі і визначила завдання Володаря Послання».

Іслам звертає увагу на добровільність у сповідуванні віри: «Скажи: Істина від нашого Господа. Хто хоче, хай вірує, а хто не хоче, нехай не вірує» (К.,18:29).

І хоча навернення в іслам має бути жестом вільного вибору, без будь-якого страху і силування, «практично неможливо, – як відзначає сучасний дослідник цих проблем Мохамед Талбі, – пов'язавши себе з ісламом, покинути його». Бог милостивий і дуже терпеливий до навернених в іслам, але дуже суворий і нетерпимий до переходу з ісламу в іншу релігію [Цит. за: Арц Д. Религиозные инакомыслящие в классическом и современном исламском праве // Права человека и религия. Хрестоматия. – М., 2001. - С. 334]. Відзначимо також, що в Корані містяться положення про різні способи звернення до тих, хто є невірними. Однак серед них немає жодного, що дозволяв би примус у прийнятті ісламу.

Висновки. Розглядаючи проблеми свободи віри в ісламі, варто взяти до уваги той факт, що останній є не просто релігією, це – цілісна цивілізація й культура, держава і право, ідеологія, яка охоплює всі сфери буття індивіда й соціуму. Світська влада (при всіх її модифікаціях) нерозривно пов'язана з релігійною. Зрозуміло, що це значною мірою впливає на розуміння свободи віри, принципів віротерпимості в ісламі й на практичну іпостась їх реалізаційного вияву.

Більшість з мусульманських країн (35) має конституції, 28 з них проголосили іслам державною релігією, а шаріат – основним джерелом законодавчих актів, в тому числі й тих, які стосуються проблем свободи віри, свободи совісті.

Важливим у контексті мусульманської концепції свободи віри є питання віротерпимості, свободи віросповідання для представників релігійних меншин. Саме ставлення владних структур, законодавчі норми, що регулюють релігійне буття цих менших, є важливим індикатором рівня забезпеченості в ісламській державі свободи віри.

Іслам в історичному контексті виявляв певну віротерпимість до послідовників інших релігій. Іудеям і християнам, як «людям Писання», була фактично надана свобода в сповідуванні своєї релігії. Немусульманські меншини у певних цивільних справах мають в ісламському суспільстві право чинити відповідно до законів своєї релігії і не можуть бути примушені дотримуватися в цих питаннях шаріатських законів.

І хоча в значній частині мусульманських держав є непоодинокі випадки дискримінації у ставленні до немусульман, порушення принципів свободи

віри, в тому числі щодо християн та іудеїв (і на це, до речі, звертає увагу Рада з прав людини ООН), все ж їх стає менше під впливом як міжнародного права, так і активності міжнародних правозахисних організацій. Мусульманські мислителі, державні чинники вважають (і на тому наголошують), що саме в ісламських країнах встановлено «неймовірно високий стандарт релігійної терпимості, якого ще не досягнув західний світ».

Зрозуміло, що у сучасних умовах важливо позбутися такого роду альтернативних підходів як в ісламі, так і в християнстві. У черзі денній як необхідність у вирішенні означеної нами проблеми свободи віри постає сьогодні засудження будь-яких спроб ісламофобії, боротьба на міжнародному рівні зі всіма формами культурного і релігійного релятивізму, який виправдовує дискримінаційні дії і порушує права людини, підтримка позитиву в реалізації права на свободу совісті й релігії.

А н о т а ц і ї

В статтє М.Бабиѧ «Свобода веры в современном исламе: концептуальные основы, практическое измерение» осмысливается одна из актуальнейших проблем современности – проблема свободы веры и свободы религии в ее «исламском прочтении». Подчеркивается, что важным индикатором уровня обеспечения свободы веры в исламском государстве являются вопросы веротерпимости и свободы вероисповедания для представителей религиозных меньшинств.

Ключевые слова: свобода веры, свобода религии, Европейская концепция прав человека.

The article of M.Babiy "Freedom of faith in Islam today: a conceptual framework and practical dimension" gives meaning to one of the most pressing challenges of our time – the problem of freedom of faith and freedom of religion in its "Islamic reading". It is emphasized that an important indicator of the level of freedom in an Islamic state are the issues of religious tolerance and religious freedom for religious minorities.

Keywords: freedom of faith, freedom of religion, the European concept of human rights.

